

Valy CEIA
(Universitatea de Vest
din Timișoara)

**Trimiterile discursului juridic ciceronian.
Studiu de caz: *Pro Archia poeta***

Abstract: (References of the Ciceronian Legal Discourse. Case Study: *Pro Archia Poeta*) Far from being closed into their sphere of legal texts, with different themes, the speeches of Cicero give us a comprehensive perspective on the Roman realities and, of course, the personality of the writer. One of them, chosen for my demonstration, *Pro Archia poeta*, is a genuine center of the Ciceronian thinking. Spoken in defense of client Archias in the acquisition of Roman citizenship, this unifies and converges on the various levels of meanings, but ordered around a nodal concept, *homo novus Romanus*. The characteristic pathos and spiritual anguish of the speaker inspires it and makes it unmistakable from a stylistic point of view. This paper investigates text references beyond proper legal side of both pleadings from the Forum, and found *in nuce* the haunting ideas of the magistrate and philosopher. However, there are revealed elements that revive a frozen perspective and, to some extent, a false one on Romanism.

Keywords: Cicero, *Pro Archia poeta*, Roman citizenship, *homo novus Romanus*, *virtus*

Rezumat: Departe de a fi texte închise sferei lor juridice, cu o tematică diversă, discursurile lui Cicero ne oferă o perspectivă foarte complexă asupra realităților romane și, desigur, a personalității scriitorului. Unul dintre acestea, ales pentru demonstrația mea, *Pro Archia poeta*, se constituie în veritabilul centru de gândire ciceroniană, încheșat unitar și convergent din niveluri de semnificații variate, ordonate însă în jurul unui concept nodal, *homo novus Romanus*. Patosul și neliniștea spirituală caracteristică oratorului îl însușește și îi conferă inconfundabile însemne stilistice. Lucrarea cercetează trimiterile textului, dincolo de latura propriu-zisă juridică, și descoperă *in nuce* ideile obsedante ale magistratului și filozofului roman. Totodată, sunt relevate elemente menite să revitalizeze o perspectivă încremenită și, într-o oarecare măsură, falsă asupra romanității.

Cuvinte-cheie: Cicero, *Pro Archia poeta*, cetățenie romană, *homo novus Romanus*, *virtus*

Contrazicând flagrant însăși noima etimologică a conceptului de *patrie*¹ – *terra patria* „pământul strămoșesc” –, o cinic, dar pragmatică sentință decretează: *Ubi bene, ibi patria*. Amprentele ei intensive sunt încă mai puternic reliefate la Cicero: *Patria est, ubicumque est bene*.² Adverbul de loc *ubicumque*, secondat de *est*, intensiv prin reluare, lungește la extrem limita spațială, anulând orice rigori morale pentru stabilirea patriei. La mijlocul secolului I a. Chr. *bene erat Romae*, a fost încătănat surprinde faptul că, dacă în 70-69, la ultimul cens republican, au fost înregistrați 910.000 de cetățeni, în 28 a. Chr. existau

¹ O altă perspectivă, la Cicero, în *De legibus*, II, 5; Marcus îi răspunde lui Atticus: *Ego mehercule [...] duas esse censeo patrias, unam naturae, alteram civitatis*. „Pe Hercule, eu [...] consider că există două patrii, una în care te-ai născut, alta dobândită prin cetățenie”.

² Cicero, *Tusculanae disputationes*, V, 37, 108. Oratorul roman citează de fapt din tragedia palliata *Teucer*, a lui Pacuvius, pentru care manifestă o admirabilă declarație: „licet dicere et Ennium summum epicum poetam [...] et Pacuvium tragicum et Caecilium fortasse comicum” (*De optimo genere oratorum*, I, 2). Regăsim ideea și la Publius Syrus: *Patria est, ubicumque bene vixeris*. (*Sententiae*, 545).

4.063.000 de cet eni.³ Ce-i va fi adunând în număr atât de mare, se tie. Despre expansiunea romană i despre înmulțirea cet enilor și aflăm numeroase referințe, dar un pasaj livian ne ajută să vedem cu mai multă claritate, în complexitatea ei, cauza pe care o apără Cicero în anul 62. Dacă acum legile îngrădesc dobândirea cet eniei, în vremea domniei lui Romulus, când visul de mrire al Romei începe să se coaguleze, situația se găsește la antipod: [...] *ne vana urbis magnitudo esset, adiciendae multitudinis causa vetere consilio condentium urbes, qui obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem natam e terra sibi prolem ementiebantur, locum qui nunc saeptus descendantibus inter duos lucos est asylum aperit [...]. Idque primum ad coeptam magnitudinem roboris fuit*⁴.

În calitate sa de avocat, Cicero pledează în anul 62 pentru dobândirea cet eniei romane de către poetul Archias. Demersul juridic este contrabalansat, ba covârșit chiar de alunecarea discursului înspre o pledoarie pentru instanțele sociale și culturale ce trebuie să caracterizeze romanitatea și, *largo sensu*, umanitatea. Implicat până la combustie⁵ în destinul patriei, deși cel mai adesea cu opțiuni perdante – cum, de altminteri, se întâmplă cu marii gânditori –, Marcus Tullius Cicero ne oferă una dintre cele mai adânci perspective asupra avantajelor pe care le dobândește chiar Imperiul Roman din acordarea cet eniei⁶. Socotim, printr-un clișeu, rigizi, lipsiți de propensiune spirituală și de aptitudinea bucuriilor umaniste, romanii ni se dezvăluie drept *homines novi*. Lucrarea prilejuiește și o investigație a fundamentelor durabile dintr-o societate: implicare, dedicare, umanitate – idei obsedante ale magistratului și filozofului roman. Pe acestea le regăsim jalonând cu adevărat istoria Romei, ele i-au pregătit mărirea, pe de altă parte, pierderea lor a determinat prăbușirea imperiului. Societatea contemporană arpinatului le ignoră deja în destul de mare măsură, astfel încât strigătele sale disperate răzbat obsesiv: *O tempora, o mores!*⁷

Plin de temeri pentru soarta patriei, îndârjit întreaga viață, Cicero nu încetează să sperde că strigătul său va avea răsunet în sufletele concet enilor. Dacă sunt și voci care să se îndoiască de onestitatea omului politic, de autenticitatea sentimentelor exprimate, nimeni nu

³ V. Eugen Cizek, *Secolul lui Augustus: instaurarea principatului*, subcap. *Demografia*, în *Istoria Romei*, București, Paideea, 2002, p. 278.

⁴ Titus Liviul, I, 1, 8: „[...] ca mărirea orașului să nu fie în zadar, pentru a spori numărul locuitorilor după vechea metodă a întemeietorilor de orașe, care adunând o mulțime de oameni simpli și săraci pretindeau totuși că sunt nscuși pe acele meleaguri, [Romulus] a deschis un refugiu pe locul care este acum împrejmuțat între cele două dumbrăvi la coborârea de pe Capitoliu. [...] și astfel s-a pus temelie viitoarei puteri”.

⁵ Cu subtilitatea și lapidaritatea cunoscute, Jean Bayet îi întitulează una dintre secvențele dedicate în tratatul său lui Cicero *Glume de omfră ocupă ie (Literatura latină)*. În românește de Gabriela Creia. Traducerea versurilor de Petre Stati. Studiu introductiv de Mihai Nichita, București, Univers, 1972, p. 194). Avem, fără îndoială, o dureroasă privire sturnată asupra ceea ce va fi fost oratorul: *nicidecum glume, nicidecum fră ocupă ie*.

⁶ Două discursuri, cel investigat aici, *Pro Archia poeta*, și *Pro Balbo*, rostit în anul 56, urmăresc apărarea unor clienți pentru dobândirea (Archias) sau pstrarea (Balbus) cet eniei romane. Un studiu actual, aplicat celor două texte, la C. E. W. Steel, *How to become a Roman: the cases of Archias and Balbus*, în *Cicero, Rhetoric, and Empire*, Oxford, Oxford University Press, 2002, p. 75-112. V., de asemenea, John Dugan, *Making a New Man. Ciceronian Self-Fashioning in the Rhetorical Works*, Oxford, Oxford University Press, 2005.

⁷ *In Catilinam*, I, 1, 2; *In Verrem*, II, 4, 55; *Pro Deiotaro*, 31. În *Vitae duodecim Caesarum*, Suetonius descrie gesturile de mrire ale lui Caesar, devenit consul, pe atunci *dilargitus* (I, 20,3) „extrem de generos”: „Deoarece într-un proces Cicero s-a plâns de nenorocirea timpurilor, Caesar l-a transferat în aceeași zi, la ora a nouă, pe Publius Clodius, inamicul oratorului, din senat în rândurile plebei, fapt pe care Clodius îl încercase până atunci zadarnic.” (I, 20, 4).

poate să nege forța civică a discursurilor. Astfel, în *Pro Archia poeta*, ales pentru demonstrația mea, după o primă parte aplicată sferei juridice, discursul se convertește într-unul dintre cele mai înalte elogii ale literaturii. Cauza este repede soluționată juridic pentru efect de scenă, în planul chestiunilor de mult tranșate⁸. Avocatul își îndreaptă, în schimb, forța persuasivă spre argumentația „subiectivă” ce privește personalitatea lui Archias și, îndeosebi, spre valoarea pe care o are scriitorul în societate.

Cu toate acestea, cele două versante, într-o structură antinomică, nu pot fi niciodată separate la gânditorul roman. Argumente bazate pe relația cauză-efect, altele întemeiate pe prestigiu, dar și cele care au în vedere comparația ori ilustrarea compun un discurs extrem de convingător⁹, învluind cititorul și în lăundu-l în lumea serenă a idealurilor. Venit dinspre o civilizație percepută superficial drept spațiu al pragmatismului extrem, rece, lipsit de propensiune spirituală, apăsătoare este cu atât mai demnă de luare-aminte. Patosul și neliniștea spirituală, congenere gânditorului, fac din aceste pagini embleme decisive ale adevăratei spiritualități romane. Cicero dă rămân astfel un vechi și foarte rezistent clișeu cu privire la natura extrem de simplă și necelată a urmașilor lui Eneas: [...] *ceterae neque temporum sunt neque aetatum omnium neque locorum: haec studia adulescentiam alunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ac solacium praebent, delectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur*¹⁰.

Pledând în favoarea lui Archias, Cicero nemărturisite că pentru el însuși noimă vie îi se află întru acestui univers: *Ego vero fateor me his studiis esse deditum*¹¹. Prin forța sa retorică, puternică în latină, această confesiune publică este menită să ne elibereze brusc din temnița prejudecăților. Încredinat că prin afundarea în lumea literaturii este posibilă lefuirea noastră, Cicero afirmă răsucit: *Nam nisi multorum praeceptis multisque litteris mihi ab adulescentia suasissem, nihil esse in vita magno opere expetendum nisi laudem atque honestatem, in ea autem persequenda omnis cruciatus corporis, omnia pericula mortis atque exsili parvi esse ducenda, numquam me pro salute vestra in tot ac tantas dimicationes atque in hos profligatorum hominum cotidianos impetus obiecissem. Sed pleni omnes sunt libri, plenae sapientium voces, plena exemplorum vetustas: quae iacerent in tenebris omnia, nisi litterarum lumen accederet. Quam multas nobis imagines – non solum ad intuentium, verum etiam ad imitandum – fortissimorum virorum expressas scriptores et Graeci et Latini reliquerunt? Quas ego mihi semper in administranda re publica proponens animum et*

⁸ Jean Bayet este de părere că „Ceea ce apare adesea mai slab în pledoarii și argumentarea juridică în care Cicero era, pare-se, uneori mai mult vicelan decât viguros; totuși, cu cât îi cunoaștem extrema conștiințozitate de avocat, și posibil să fi neglijat voit această parte în redactarea destinată lecturii (*op. cit.*, p. 198).

⁹ Despre tipurile de argumentare și rolul lor în structura unui discurs, v. Ch. Perelman, L. Olbrechts-Tyteca, *Traité de l'argumentation*, Editions de l'Institut de Sociologie de l'Université Libre de Bruxelles, 1970; S. Toulmin, *The uses of argument*, Cambridge, Cambridge University Press, 1958; Théodule Ribot, *Logica sentimentelor*. Traducere din limba franceză. Cuvânt înainte și note de Leonard Gavrilu, București, Editura tiințifică Enciclopedică, 1988.

¹⁰ *Pro Archia poeta*, 16: „[...] celelalte lucruri nu sunt potrivite nici tuturor timpurilor, nici tuturor vârstelor, nici tuturor împrejurărilor; în schimb, aceste preocupări hrănesc tinerele, mângâie bătrânele, dau strălucire împrejurărilor favorabile, oferă refugiu și consolare în situații vitrege, ne încântă acasă, nu ne împiedică în acțiunile publice, și îți petrec noaptea cu noi, cutreieră cu noi, ne însoțesc la arde.”

¹¹ *Ibidem*, VI, 12: „Eu, într-adevăr, mărturisesc că m-am dedicat acestor preocupări.”

*mentem meam ipsa cogitatione hominum excellentium conformabam*¹². O umanitate în desfășurare, care are ansa devenirii doar în măsura în care își dăc asimilează modelele ilustre ale antecesorilor ni se înfățișează dintr-o dublă perspectivă, fiindcă avem, pe de o parte, pledoaria oratorului, iar, pe de altă parte, avem, suprapus, imaginea oratorului însuși captându-și auditoriul, pildă vie a veridicității discursive.¹³ *Et quasi cursores vitae lampada tradunt*¹⁴ răsuna, ca într-un ecou luciferian. De bună seamă, efectul este iarăși puternic. Sclavi materialități, nimic nu este mai convingător decât *exempla*, iar cea mai percutantă pildă se află, întotdeauna, sub ochii noștri: *ex his studiis haec quoque crescit oratio et facultas, quae quantacumque est in me, nunquam amicorum periculis defuit*¹⁵.

Dar, poate, prea puțin ar însemna, izolat, această constatare, dacă restrânsa pledoarie nu ne-ar prileji una, ci mai multe incursiuni pe tărâmul aceleiași convingeri. Iată-o chiar în *exordium*, înlesnind o foarte teatrală „introducere în scenă” a clientului său, Aulus Licinius Archias: *Si quid est in me ingeni, iudices, quod sentio quam sit exiguum, aut si qua exercitatio dicendi, in qua me non infitior mediocriter esse versatum, aut si huiusce rei ratio aliqua ab optimarum artium studiis ac disciplina profecta, a qua ego nullum confiteor aetatis meae tempus abhorruisse, earum rerum omnium vel in primis hic A. Licinius fructum a me repetere prope suo iure debet. [...] Quod si haec vox, huius hortatu praeceptisque conformata, non nullis aliquando saluti fuit, a quo id accepimus quo ceteris optulari et alios servare possemus, huic profecto ipsi, quantum est situm in nobis, et opem et salutem ferre debemus*¹⁶. Privit cu reticență azi, într-o lume a eufemismelor și a antifrazelor, ce cultivă o perfidă formă de modestie, afirmarea calităților personale ne surprinde de fiecare dată. Cu totul îndepărtat de mentalitatea noastră, atitudinea nu este nicidecum străină romanilor, cultivatori ai unei modestii ce riscă adesea să ajungă, paradoxal, pe tărâmul vanității. Această viață nu ezită să-și afirmere și să-și spicace conștiința a valorii. Tocmai de aceea

¹² *Ibidem*, VI, 14: „Căci dacă nu a fi în eleș încredințat din adolescență din învățurile multora și din multe opere literare cî nimic nu trebuie mai mult răvnit în viață decît gloria dobîndit cînsit, cî pentru a o obține trebuie să socoim neînsemnate toate suferințele trupești, toate primejdiile, a morții și a exilului, niciodată nu mă așzvărlit pentru salvarea voastră în atâtea și atît de dificile lupte și nu mă aș fi împotrivit atacurilor zîlnice ale unor oameni neisprăviți. Dar pline sunt toate cărțile, pline glasurile în eleș ilor, pline de exemple vechimea: toate acestea ar zăcea în întineric dacă nu ar ajunge la ele lumina literaturii. Cît de multe modele strălucite ale unor bărbați foarte puternici ne-au lăsat scriitorii greci și cei latini – nu numai pentru a le admira, ci și pentru a le urma? Eu, pe acestea punându-mi-le mereu sub ochi în administrarea treburilor statului, îmi cultivam sufletul și mintea chiar reflectînd asupra oamenilor străluciți”.

¹³ Pe bună dreptate, Ilona Manuela Dușu constată că oratorul roman caută „soluționarea crizei instituțiilor romane prin persuasiune și performarea unor exemple ale vieții civice romane.” (V. Cicero și platforma modelului istoriografic de factură antropocentrică: persuasiune și performare de exempla romane, în *Literatura latină și complexul identitar*, Craiova, Editura Universitară, 2007, p. 36-40.)

¹⁴ Lucretius, *De rerum natura*, II, 79: „și precum alergătorii, își transmit făclia vieții”.

¹⁵ *Pro Archia*, VI, 13: „Din chiar aceste studii se dezvoltă meșteșria mea oratorică, ce, oricît de puțin aștă pâni-o, a stat întotdeauna în slujba prietenilor în primejdie”.

¹⁶ *Ibidem*, I, 1: „Judecătoarea, dacă am o făclie de talent oratoric, pe care îmi simt că de firav este, sau dacă am o oarecare iscusință de a vorbi, în care nu te gîduiesc cî sunt destul de exersat, sau dacă dispun de o oarecare cunoaștere teoretică a oratoriei, izvorâtă din studiu temeinic, de care – mărturisesc – niciodată de-a lungul vieții nu m-am îndepărtat, atunci rodul tuturor acestor lucruri ar trebui pe bună dreptate să-ți revindică, între cei dintâi, acest Aulus Licinius. [...] Iar dacă această meșteșrie oratorică, desvârșită la sfatul și prin învățurile acestuia, a salvat oarecînd pe cineva, atunci fărîndoială cî acestuia însuși, de la care am dobîndit-o, astfel încît să-ți pot sprijini pe unii și salva pe alții, cî este să-ți dă în mine, trebuie să-ți ofer efortul de a-l salva”.

mediocritas presupunea capacitatea discernerii și a detașării, a alegerii în cunoștință de cauză și a unei extraordinare forțe interioare a omului, fiind eminamente subiectiv, de a-și estompa la maximum pulsunile afective în favoarea lucidității și rigorii.¹⁷

Totodată, descoperim în eafodajul textului elemente menite să revitalizeze o perspectivă încremențită, într-o oarecare măsură, iar și fals asupra romanității. În slujba Cetății, dimensiunile practice ale existenței trebuie conjugate cu cele spirituale, propria viață și sindru-și ferme temeiuri numai clădit pe generozitate, în sensul său nedijmuit. Aceste idei, nodal pentru pledoaria în favoarea lui Archias, se înalță și devine emblematic pentru adevăratul chip al romanității. Mai mult, ca orice text clasic își abandonează spațiul și timpul, spre a apărea umanității: *Nam si quis minorem gloriae fructum putat ex Graecis versibus percipi quam ex Latinis, vehementer errat: propterea quod Graeca leguntur in omnibus fere gentibus, Latina suis finibus, exiguis sane, continentur. Qua re si res eae quas gessimus orbis terrae regionibus definiuntur, cupere debemus, quo manuum nostrarum tela pervenerint, eodem gloriam famamque penetrare: quod cum ipsis populis de quorum rebus scribitur, haec ampla sunt, tum eis certe, qui de vita gloriae causa dimicant, hoc maximum et periculorum incitamentum est et laborum. Quam multos scriptores rerum suarum magnus ille Alexander secum habuisse dicitur! Atque is tamen, cum in Sigeo ad Achillis tumulum astitisset: «O fortunate» inquit «adulescens»¹⁸, qui tuae virtutis Homerum praeconem inveneris!» Et vere. Nam nisi Illias illa exstitisset, idem tumulus, qui corpus eius contexerat, nomen etiam obruisset. Quid? noster hic Magnus, qui cum virtute fortunam adaequavit, nonne Theophanem Mytilenaeum, scriptorem rerum suarum, in contione militum civitate donavit; et nostri illi fortes viri, sed rustici ac milites, dulcedine quadam gloriae commoti, quasi participes eiusdem laudis, magno illud clamore approbaverunt?»¹⁹ Iată, însuflețit de forța vizionar și artistică ciceroniană, o idee pe care o împărtășesc toate marile spirite romane, nutrite la colile Eladei. Viziunea dihotomică simplistă asupra celor două civilizații europene antice – aceea greacă, a contemplației active, o lume a Cuvântului, și aceea*

¹⁷ Loc comun al literaturii latine, acest topos, inventariat de către Ernst Robert Curtius în corelație cu descendența sa medievală (*Literatura europeană și Evul Mediu latin*. În românește de Adolf Armbruster. Cu o introducere de Alexandru Dușu, București, Editura Univers, 1970, p. 558-559), are totuși valențe specifice în clasicitatea latină.

¹⁸ Formula exclamativă în vocativ este analizată pe îndelete de către Hélène Vairel-Carron, care operează o cercetare foarte aplicată asupra nuanțelor particularizatoare între construcțiile exclamative cu particula *o* în vocativ, nominativ exclamativ și acuzativ exclamativ (v. *Exclamation. Ordre et défense. Analyse de deux systèmes syntactiques en latin*, Paris, Société d'Édition Les Belles Lettres, 1975, p. 68-76). Întreaga lucrare se dovedește extrem de fructuoasă în studierea multiplelor modalități exclamative pe care le întâlnim (și) în discursurile ciceroniene.

¹⁹ *Pro Archia poeta*, X, 23-24: „Căci, dacă cineva socotește că se dobândește un mai mic folos din versurile grecești decât din cele latine, greșite și amarnice, fiindcă versurile grecești sunt citite aproape pretutindeni, când vremea celor latine îți doare între hotarele noastre, de altfel mici. Prin urmare, dacă faptele noastre de arme sunt mângăinate de hotarele lumii, trebuie să dorim ca renumele nostru glorios să pătrundă până acolo până unde au ajuns sulii ale armatelor noastre; iar dacă aceste lucruri sunt mai bune pentru înșelăciunile popoarele despre ale căror fapte se scrie, atunci negreșit că pentru aceia care își primejdiesc viața pentru glorie, acesta este cel mai mare imbold la primejdii, precum și la eforturi. Cât de mulți scriitori ai faptelor sale vitejești se spun că a avut cu sine celebrul Alexandru cel Mare! Și totuși, ajuns în Sigeu, în fața mormântului lui Ahile a exclamat: «O, tu, norocosule tânăr, căci l-ai găsit pe Homer cântăre al vitejeștii tale!». Și pe bună dreptate, fiindcă, dacă n-ar fi existat vestita *Iliada*, același maldăr de pământ care i-a acoperit trupul i-ar fi înmormântat și numele. Ce? Magnus al nostru, Pompei, care și-a împletit vitejia cu norocul, oare nu i-a dăruit, în mijlocul soldaților, cetățile lui Teofane din Mitilene, istoricul faptelor sale? Iar bravii noștri bărbați, mai degrabă răniți decât soldați, mi ca și de gândul dulce al gloriei, ca și cum ei înșiși ar fi fost lăudați, nu au aprobat cu mari ovații acest lucru?».

roman , a ac iunii, a Faptei – se cuvine totu i a ezat de fiecare dat în f ga ul ei firesc. Ambele înainteaz cu egal for atâta vreme sau, mai degrab , întrucât nici una nu respinge fundamental cealalt fa et a acestei solu ii existen iale.

Anulând grani ele artificiale dintre cele dou culturi, actualizarea unor vremi dedate spiritului r sun în tu e nostalgice – *ubi sunt...* – înc la începutul discursului: *Erat Italia tunc plena Graecarum artium ac disciplinarum, studiaque haec et in Latio vehementius tum colebantur quam nunc eisdem in oppidis, et hic Romae propter tranquillitatem rei publicae non neglegebantur*²⁰. Au devenit simple cli ee filologico-culturale trimiterile la Horatius ori Titus Livius, romani pragmatici i orgolio i, dar, deopotriv , lucizi i one ti, care au recunoscut puterea spiritual a Greciei. Creatorii veritabili au empatizat îns dintotdeauna i definitiv cu marile valori, transculturale i, mai ales, transtemporale²¹. Sublimat artistic, con tiin a unit ii instan elor fundamentale ale culturii prelunge te st ruitor soliditatea viziunii oratorului: *omnes artes, quae ad humanitatem pertinent, habent quoddam commune vinculum, et quasi cognatione quadam inter se continentur*²². Departe de a fi un text circumscris sferei sale juridice, discursul ne ofer o perspectiv foarte complex asupra realit ilor romane i, desigur, a personalit ii scriitorului. Cicero ne încredin eaz mereu c prin cuvinte, dar dincolo de ele, i, în acela i timp, prin fapte, dar dincolo de ele, se contureaz figura superlativ a lui *bonus et verus Romanus*²³. Realitatea vie ii noastre individuale î i estompeaz pulsuniile individualiste i dobânde te sens deplin i valoare numai în m sura în care e dedicat cet ii i comunit ii i, în acela i timp, se leap d de atributele exacerbate ale eului, distructive întotdeauna.

Binele individual este r splata celor care cl desc binele cet ii i al celorlal i; binele individual este r splata celor care tr iesc neîncetat gândind i practicând binele comunitar. În dialogul lor din *Les racines de la liberté*, Basarab Nicolescu i Michel Camus constat c omul nu e angajat doar într-o construc ie social a realit ii, ci c în acela i timp rolul s u este de a g si i de a conferi un sens realit ii²⁴. De altminteri, Basarab Nicolescu dezvoltase această perspectiv chiar în *Manifestul transdisciplinarit ii*; revolu ia interioar – spune filozoful – transform via a noastr individual i social într-un act atât estetic, cât i etic: actul dezv lurii dimensiunii poetice a existen ei²⁵. Ideea aceasta, extrem de actual în articula iile sale teoretice, nu e nou nou în planul con tiin ei, ne învedereaz i opera ciceronian .

Textul se deschide treptat c tre o perspectiv umanist asupra vie ii, înlesnind atât

²⁰ *Ibidem*, III, 5: „Pe atunci Italia era plin de cultura grecilor i aceste preocup ri erau cultivate în acelea i ora e înc mai puternic pe atunci decât acum, iar aici la Roma datorit situa iei pa nice din republic nu erau nicidecum neglijate”.

²¹ Definind la modul general valoarea drept „expresia ideal a unui acord între eu i lume”, Tudor Vianu recunoa te valoarea estetic drept una dintre cele mai complexe, aflat , în catalogarea aceuia i teoretician, la r scrucea dintre valorile reale i cele personale, înglobându-le deopotriv (*Studii de filozofia culturii*. Edi ie îngrijit de Gelu Ionescu i George Gan . Studiu introductiv de George Gan , Bucure ti, Editura Eminescu, 1982, p. 117 .u.).

²² *Pro Archia poeta*, I, 2: „C ci toate studiile care intesc formarea omului au o leg tur comun i prin aceasta se afl în strâns înrudire.”

²³ Un studiu foarte profund care dezvolt o idee convergent , la Sidney Calheiros de Lima, *Cícero e a obra filosófica em latim como munus rei publicae*, in „Nuntius Antiquus”, nr. 5, julho de 2010, p. 92-110, http://www.periodicos.letras.ufmg.br/index.php/nuntius_antiquus/article/view/2076, accesat în 9. I. 2014.

²⁴ Basarab Nicolescu, Michel Camus, *Les racines de la liberté*, Paris, Éditions Accarias – L’Originel, 2001, p. 42.

²⁵ Vezi o descriere a conceptului la Basarab Nicolescu, *Spre un nou umanism: transumanismul*, in *Transdisciplinaritatea. Manifest*. Traducere de Horia Mihail Vasilescu, Polirom, 1999, p. 165-170.

în elegerea de profunzime a instanțelor existențiale, cât și ordonarea elementelor durabile și valoroase pentru destinul unui popor. „Dacă termenul «umanitate» înseamnă ceva, el înseamnă că, în ciuda tuturor diferențelor și opozițiilor care există între diferitele lui forme, acestea toate acționează, totuși, pentru un scop comun”²⁶, avertizează Ernst Cassirer. Recunoscând virtutea, leit-motiv al discursului, drept element *sine qua non*, avem alianța firă și fisurarea tuturor faptelor realității. O adunătură de bordeie și rătăciră, răspândite pe colinele Latiumului s-a transformat, cu pași siguri, în cea mai mare cetate a vremii aceleia. Prin faptele și conștiința lor, bravi romani, mulți apar înând colectivității firă și nume, și-au manifestat superlativ conștiința etică, virtutea, calitate emblematică pentru *illa Roma antiqua*. Potrivit celei mai cuprinzătoare definiții, oferite de Lucilius²⁷, a da dovadă de virtute înseamnă „să vrei întâi binele patriei, apoi pe al celor din jur și de-abia în al treilea rând, și ultimul, binele propriu”: *Commoda praeterea patriae prima putare, / Deinde parentum, tertia iam postremaque nostra*. Numai că, jalonând istoria Cetății, *virtus* se metamorfozează în cele din urmă într-o vocabulă golită de sens. Mimarea sa („*bonum simulare virum se*”) îi apare lui Lucilius deja drept una dintre practicile cele mai vrednice de dispreț²⁸. Cicero nu preget să clameze *viva voce* reinstaurarea acestei precept existențiale reconceptualizate, deoarece, așa cum s-a remarcat, gânditorul „critiques the standard Roman notion of *virtus* by extending it beyond soldiering and even politics and into the realms of rhetoric, literature, and the aesthetic”²⁹. Urmărit până la obsesie de învederarea acestei idei în lumea romană, ce jalonează, în fond, și viaa scriitorului, discursul se metamorfozează sub ochii noștri, constituindu-se în vector de gândire ciceroniană.

Încheșat unitar și convergent din niveluri de semnificații, discursul proiectează în cele din urmă *homo novus verusque Romanus*, responsabil de cultivarea valorilor umaniste în societate. Specialist în *gramatica civilizațiilor*, Fernand Braudel definește umanismul drept „elanul, demersul bătăios spre o emancipare progresivă a omului, atenție constant acordată posibilităților omului de a-și ameliora sau modifica soarta”³⁰. Pentru Cicero cultura nu este o simplă proiectie spirituală, ea devine intrinsecă acțiunii, vieții în acțiunile sale cele mai concrete³¹. Congener spiritual teoreticianului roman, Thomas de Koninck decelează semnificațiile unui concept acru și glosare, mai ales azi, sub amenințarea unor grave confuzii: „Minunatul cuvânt «cultură» ne trimite de la bun început tocmai la viaa, mai curând decât la vreun model artificial. El sugerează continuitatea de creație specifică vieții, autodezvoltarea, dar și o anumită fragilitate și dependență față de mediu. Viaa despre care se

²⁶ Ernst Cassirer, *Eseu despre om. O introducere în istoria filozofiei umane*. Traducere de Constantin Coșman, București, Humanitas, 1994, p. 307.

²⁷ Glosarea aceasta a virtuții e preluată, în lucrarea sa despre *Instituțiile divine* (VI, V-VII), de către Lactanțiu, care îi acordă un statut privilegiat, citând-o în întregime și interpretând-o în detaliu.

²⁸ Mult mai târziu, lui Juvenal nu-i rămâne decât să constate pierderea valorii care a clădit Cetatea, *virtus* ajungând *rara avis in terris et simillima cyeno* „pasăre rară pe pământ și foarte asemănătoare unei lebede” (*Satirae*, VI, 165).

²⁹ John Dugan, *op. cit.*, p. 42.

³⁰ Fernand Braudel, *Gramatica civilizațiilor. Volumul II*. În românește de Dinu Moarcă, București, Editura Meridiane, 1994, p. 42.

³¹ V. Georges-Hubert de Radkowski, *Antropologie generală*. Traducere de Florin Ochian, Timișoara, Editura Amarcord, 2000, îndeosebi cap. *Societate, cultură, civilizație*, p. 25-80.

vorbe te aici este via a sufletului, potrivit sintagmei clasice, pe care i-o datorăm lui Cicero, de *cultura animi* – adică înflorirea deplină, nu numai a copacului, ci și a spiritului uman pe culmea potențialităților sale. Ea include etica și politica, dar și dragostea de frumos, evident; caci Cicero spune *animi* și nu *animae*, ceea ce sugerează toate valorile pe care noi le asociem cu „inimă” – și nu numai inteligența³². Prin urmare, în ocurență cu întreaga viziune ciceroniană, filozoful canadian „angajează ființa omenească în întregime”³³, așa cum reliefează o privire sinoptică asupra discursului *Pro Archia poeta*, text emblematic al romanității.

Bibliografie

- Bayet, Jean, *Literatura latină*. În românește de Gabriela Creția. Traducerea versurilor de Petre Stati. Studiu introductiv de Mihai Nichita, București, Univers, 1972.
- Braudel, Fernand, *Gramatica civilizațiilor. Volumul II*. În românește de Dinu Moarcă, București, Editura Meridiane, 1994.
- Calheiros de Lima, Sidney, *Cicero e a obra filosófica em latim como munus rei publicae*, în „Nuntius Antiquus”, nr. 5, julho de 2010, p. 92-110, http://www.periodicos.letras.ufmg.br/index.php/nuntius_antiquus/article/view/2076, accesat în 9. I. 2014.
- Cassirer, Ernst, *Eseu despre om. O introducere în istoria filozofiei umane*. Traducere de Constantin Coșman, București, Humanitas, 1994.
- Cicero, Marcus Tullius, *Orationes omnes*. Colligebat Nicolaus Eligijs Lemaire, vol. I-VI, Paris, 1827-1830.
- Cizek, Eugen, *Secolul lui Augustus: instaurarea principatului*, subcap. *Demografia*, în *Istoria Romei*, București, Paideea, 2002.
- Curtius, Ernst Robert, *Literatura europeană și Evul Mediu latin*. În românește de Adolf Armbruster. Cu o introducere de Alexandru Dușu, București, Editura Univers, 1970.
- Dușu, Ilona Manuela, *Literatura latină și complexul identitar*, Craiova, Editura Universitaria, 2007.
- Herescu, N. I., *Caiete clasice*, București, Cugetarea-Georgescu Delafras, [s. a.].
- Konick, Thomas De, *Noua ignoranță și problema culturii*. Traducere de Mihaela și Ion Zgărdău, Timișoara, Editura Amarcord, 2001.
- Nicolescu, Basarab, *Transdisciplinaritatea. Manifest*. Traducere de Horia Mihail Vasilescu, Polirom, 1999.
- Livius, Titus, *Histoire romaine*. Traduction nouvelle avec une introduction et des notes par Eugène Lasserre. Tome première, Paris, Librairie Garnier Frères, [s. a.].
- Nicolescu, Basarab, *Transdisciplinaritatea. Manifest*. Traducere de Horia Mihail Vasilescu, Polirom, 1999.
- Nicolescu, Basarab, Michel Camus, *Les racines de la liberté*, Paris, Éditions Accarias – L’Originel, 2001.

³² Thomas De Konick, *Noua ignoranță și problema culturii*. Traducere de Mihaela și Ion Zgărdău, Timișoara, Editura Amarcord, 2001, p. 80.

³³ Idem, *ibidem*.

- Perelman, Ch., Olbrechts-Tyteca, L., *Traité de l'argumentation*, Editions de l'Institut de Sociologie de l'Université Libre de Bruxelles, 1970.
- Radkowski, Georges-Hubert de, *Antropologie general* . Traducere de Florin Ochian , Timi oara, Editura Amarcord, 2000.
- Ribot, Théodule, *Logica sentimentelor*. Traducere din limba francez . Cuvânt înainte și note de Leonard Gavrilu, Bucure ti, Editura tiin ific și Enciclopedic , 1988.
- Steel, C. E. W., *Cicero, Rhetoric, and Empire*, Oxford, Oxford University Press, 2002.
- Toulmin, S., *The uses of argument*, Cambridge, Cambridge University Press, 1958.
- Vairel-Carron, Hélène, *Exclamation. Ordre et défense. Analyse de deux systèmes syntactiques en latin*, Paris, Société d'Édition Les Belles Lettres, 1975.
- Vianu, Tudor, *Studii de filozofia culturii*. Edi ie îngrijit de Gelu Ionescu și George Gan . Studiu introductiv de George Gan , Bucure ti, Editura Eminescu, 1982.